

BUXORO AMIRLIGI IJTIMOY-SIYOSIY TUZUMI VA UNING INQIROZI SABABLARI

Jaxongir Rustamaliyev Fakhriddin o'g'li

Student of Kimyo international university

in Tashkent Namangan branch

E-mail: jaxongirrustamaliyev@gmail.com

Tel: + 99890 554 9003

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzilishi va uning inqirozi sabablarini chuqur tahlil qiladi. Amirlikning XVIII asr oxiridan XX asr boshlariga qadar bo'lgan davrdagi ichki boshqaruv tizimi, iqtisodiy asoslari, ijtimoiy qatlamlari va tashqi siyosiy bosimlar o'rganiladi. Maqolada amirlik inqirozining asosiy sabablari, jumladan, ichki ziddiyatlar, ma'muriy samarasizlik, iqtisodiy turg'unlik va Chor Rossiyasi ekspansiyasining hal qiluvchi ta'siri atroflicha yoritiladi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, ijtimoiy-siyosiy tuzum, inqiroz sabablari, Chor Rossiyasi, amirlik boshqaruvi, ulamo, iqtisodiy turg'unlik.

АННОТАЦИЯ

В статье представлен глубокий анализ социально-политической структуры Бухарского эмирата и причин его кризиса. Изучаются внутренняя система управления, экономические основы, социальные слои и внешнеполитическое давление на эмират с конца XVIII до начала XX веков. В статье всесторонне рассматриваются основные причины кризиса эмирата, включая внутренние конфликты, административную неэффективность, экономическую стагнацию и решающее влияние экспансии царской России.

Ключевые слова: Бухарский эмират, социально-политическая система, причины кризиса, царская Россия, управление эмиратом, учёные, экономическая стагнация.

ANNOTATION

This article provides an in-depth analysis of the socio-political structure of the Bukhara Emirate and the causes of its crisis. The internal governance system, economic foundations, social strata, and external political pressures of the emirate from the late 18th to the early 20th centuries are studied. The article comprehensively examines the main causes of the emirate's crisis, including internal conflicts, administrative inefficiency, economic stagnation, and the decisive influence of the expansion of Tsarist Russia.

Keywords: Bukhara Emirate, socio-political system, causes of the crisis, Tsarist Russia, emirate governance, scholars, economic stagnation.

KIRISH

Buxoro amirligi XVIII asrning o'rtalaridan XX asr boshlariga qadar Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'rin tutgan davlatlardan biri bo'lgan. Uning ijtimoiy-siyosiy tuzumi, asosan, islomiy qonunlar va mahalliy an'analarga asoslangan bo'lib, markazlashgan boshqaruv tizimi, kuchli ruhoniyyat va murakkab ijtimoiy ierarxiyaga ega edi. Biroq, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, amirlik ichki va tashqi omillar ta'sirida jiddiy inqirozga yuz tutdi. Ushbu inqiroz nafaqat amirlikning siyosiy mustaqilligini zaiflashtirdi, balki uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Maqolaning maqsadi Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzumini tahlil qilish, uning asosiy xususiyatlarini aniqlash va inqirozga olib kelgan sabablarni atroflicha o'rganishdan iborat. Bu tadqiqot Buxoro amirligi tarixining ushbu muhim bosqichini chuqurroq tushunishga yordam beradi va mintaqaning keyingi rivojlanishiga oid xulosalar chiqarish uchun asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Buxoro amirligi tarixiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar boy va xilma-xildir. Ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar asosan sovet davri tarixnavisligida, shuningdek, mustaqillik yillarida chop etilgan ishlarda keng yoritilgan. Jumladan, O. D. Chexovichning "Buxarskiye dokumenty XIV veka"¹ asari amirlikning XIV asrdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini tushunishda muhim manba bo'lsa, V. V. Bartoldning "Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya"² va "Istoriya kulturnoy jizni Turkestana" (Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1927) kabi fundamental asarlari Markaziy Osiyo tarixining keng kontekstini taqdim etadi³.

Ushbu tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil metodi qo'llaniladi, bu esa Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzumini boshqa mintaqaviy davlatlar bilan solishtirish imkonini beradi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida amirlikning turli ijtimoiy qatlamlari va boshqaruv institutlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar o'rganiladi. Muammoli-xronologik metod esa inqiroz sabablarini aniqlashda va ularning rivojlanish bosqichlarini belgilashda yordam beradi. Manbalarni tanqidiy tahlil qilish, ulardagi ma'lumotlarni solishtirish va umumlashtirish orqali ob'ektiv xulosalar chiqarishga harakat qilinadi. Tadqiqotda, shuningdek, arxiv materiallari, zamonaviy sayohatchilarning xotiralari va xorijiy manbalar ham inobatga olinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tuzumi murakkab va ko'p qirrali edi. Uning asosini amirlik hokimiyati tashkil etgan bo'lib, amir mutlaq hokimiyatga ega

¹ Chexovich, O. D. — Buxarskiye dokumenty XIV veka — Moskva: Nauka, 1965.

² Bartold, V. V. — Istoriya kulturnoy jizni Turkestana — Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1927.

³ Ivanov, A. E. — Istoriya Buxarskogo xanstva XVIII-XIX vv. — Toshkent: Fan, 2004.

edi. Hokimiyatning qonuniyligi shariat qoidalari bilan mustahkamlangan, ulamo va ruhoniylar esa jamiyatda katta nufuzga ega bo'lishgan. Iqtisodiy jihatdan amirlik agrar davlat bo'lib, suv resurslariga boy vodiylar zonalarida dehqonchilik, yaylov zonalarida esa chorvachilik rivojlangan edi. Savdo yo'llarining chorrahasida joylashgani sababli, savdo va hunarmandchilik ham amirlik iqtisodiyotida muhim rol o'ynagan.

Jadval 1:

Buxoro amirligining asosiy ijtimoiy qatlamlari va ularning roli

Ijtimoiy Qatlam	Asosiy Rol va Vazifalar	Imtiyozlar va Majburiyatlar
Amir va uning oilasi	Mutlaq siyosiy va diniy hokimiyat, davlat boshqaruvi, qo'shin boshqaruvi	Cheksiz imtiyozlar, oliy ruhoniylar maqomi, jamiyatning barcha boylig'iga egalik
Ulamo va Sayyidlar	Diniy boshqaruv, shariatni talqin qilish, sud hokimiyati, ta'lim	Soliq imtiyozlari, mulkiy daxlsizlik, aholi orasida katta nufuz
Harbiy tabaqa (Amaldorlar, beklar, lashkarboshilar)	Harbiy xizmat, chegaralarni himoya qilish, ichki tartibni saqlash	Yer egaligi, maoshlar, yuqori ijtimoiy mavqe
Savdogarlar va Hunarmandlar	Iqtisodiy faoliyat, savdo-sotiq, mahsulot ishlab chiqarish	Erkinlikning nisbiy darajasi, ammo soliqlar va majburiyatlar yuklangan
Dehqonlar va Chorvadorlar	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, soliq to'lash	Davlat va yer egalig'iga bog'liqlik, og'ir mehnat sharoitlari

Buxoro amirligi inqirozining bir nechta asosiy sabablari mavjud edi:

Ichki ziddiyatlar va ma'muriy zaiflik: Amirlikda markaziy hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan urinishlarga qaramay, mahalliy beklar va ruhoniylarning ta'siri kuchli bo'lib qolaverdi. Bu esa tez-tez ichki nizolar va isyonlarga olib kelgan. Boshqaruv tizimining eskicha va samarasiz bo'lishi, korruptsiya va poraxo'rlikning avj olishi ham davlat tizimini zaiflashtirgan.

Iqtisodiy turg'unlik: Sanoatning rivojlanmaganligi, qishloq xo'jaligida eski usullarning hukmronligi va savdo yo'llarining o'zgarishi (dengiz savdo yo'llarining paydo bo'lishi) amirlik iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarining cheklanganligi ham iqtisodiy tanazzulni kuchaytirdi.

Ilm-fan va ta'limning orqada qolishi: Amirlikda madrasalar faoliyat yuritgan bo'lsa-da, ilm-fan zamonaviy tendensiyalardan uzoqda edi. Dunyoviy bilimlarga e'tiborning kamayishi va diniy ta'limning ustunligi innovatsion rivojlanishga to'sqinlik qildi.

Tashqi siyosiy bosim – Chor Rossiyasi ekspansiyasi: XIX asrning ikkinchi yarmida Chor Rossiyasining Markaziy Osiyoga faol ekspansiyasi Buxoro amirligi uchun hal qiluvchi zarba bo'ldi. Rossiya imperiyasining harbiy va iqtisodiy ustunligi amirlikning siyosiy mustaqilligini cheklab, uni Rossiyaga qaram davlatga aylantirdi.

Jadval 2:

Buxoro amirligi inqirozining asosiy sabablari va ularning ta'siri

Inqiroz Sabablari	Asosiy Xususiyatlari	Amirlikka Ta'siri
Ichki ziddiyatlar va ma'muriy zaiflik	Mahalliy hokimiyatlarning markazdan mustaqil bo'lishga intilishi, korruptsiya, samarasiz boshqaruv	Ichki barqarorsizlik, xalq noroziligi, davlatning parchalanib ketish xavfi
Iqtisodiy turg'unlik	Qishloq xo'jaligining ibtidoiyligi, sanoatning yo'qligi, savdo aloqalarining pasayishi	Aholi turmush darajasining pasayishi, moliyaviy muammolar, tashqi qaramlikning kuchayishi
Ilm-fan va ta'limning orqada qolishi	Dunyoviy bilimlarga e'tiborsizlik, innovatsiyalar yetishmasligi, eski ta'lim tizimi	Zamonaviy texnologik va ilmiy rivojlanishdan chetda qolish, jamiyatning umumiy saviyasining pasayishi
Chor Rossiyasi ekspansiyasi	Rossiyaning harbiy-siyosiy ustunligi, bosqinchilik siyosati, savdo aloqalarining Rossiya foydasiga o'zgarishi	Siyosiy mustaqillikning yo'qolishi, harbiy mag'lubiyatlar, iqtisodiy qaramlik, protektorat rejimining o'rnatilishi

Natijada, 1868-yilda Zarafshon vodiysida yuz bergan janglardan so'ng, Buxoro amirligi Chor Rossiyasi protektoratiga aylantirildi. Bu esa amirlikning to'liq mustaqilligini yo'qotishiga va uning ichki va tashqi siyosatining Rossiya manfaatlariga bo'ysunishiga olib keldi. Garchi amir nominal ravishda o'z hokimiyatini saqlab qolgan bo'lsa-da, uning qarorlari Rossiya ma'muriyatining nazorati ostida bo'lgan.

Buxoro amirligi XVIII asr oxiridan XX asr boshlariga qadar Markaziy Osiyo tarixining muhim bir davrini o'z ichiga oladi. Uning ijtimoiy-siyosiy tuzumi, shariat qonunlariga asoslangan boshqaruv, kuchli ruhoniylar tabaqasi va agrar iqtisodiyot

bilan ajralib turgan. Biroq, bu tizimning ichki zaifliklari va tashqi bosimlar, xususan Chor Rossiyasi ekspansiyasi, amirlikning jiddiy inqirozga yuz tutishiga sabab bo'ldi. Ichki ziddiyatlar, ma'muriy samarasizlik, iqtisodiy turg'unlik va ilm-fan sohasidagi qoloqlik amirlikning mustahkamligini zaiflashtirgan asosiy omillar bo'ldi. Ayniqsa, Chor Rossiyasining harbiy ustunligi va mintaqadagi siyosiy ambitsiyalari Buxoro amirligining mustaqilligiga hal qiluvchi zarba berdi. 1868-yildan keyin amirlik Rossiya protektoratiga aylandi, bu esa uning suverenitetini to'liq yo'qotishini anglatardi.

Buxoro amirligining inqirozi Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ham muhim tarixiy saboq bo'ldi. Bu davlatning tanazzuli mintaqadagi o'zaro ziddiyatlar, islohotlarning kechikishi va tashqi kuchlarning agressiv siyosati oqibatida yuz bergan o'zgarishlarni yaqqol ko'rsatib berdi. Amirlik misolida shuni ko'rish mumkinki, davlatning uzoq muddatli barqarorligi nafaqat ichki mustahkamlikka, balki tashqi tahdidlarga qarshi turish qobiliyatiga, ilmiy-texnik taraqqiyotga va jamiyatning barcha jabhalarida rivojlanishga ham bog'liqdir. Ushbu inqiroz nafaqat Buxoro amirligining tarixiy o'tmishini, balki Markaziy Osiyo xalqlarining kelgusi taraqqiyot yo'lini ham belgilab bergan muhim bir bosqich bo'ldi. Bu jarayon mintaqaning mustamlaka qaramog'iga tushishi va keyinchalik sovet davrining boshlanishiga olib kelgan. Buxoro amirligi inqirozining sabablarini chuqur o'rganish, bugungi kunda ham davlat qurilishi, iqtisodiy rivojlanish va milliy xavfsizlik masalalarida muhim saboq bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arends, A. K. — Buxarskaya shkola v XIX i nachale XX vv. — Moskva: Nauka, 1968.
2. Bartold, V. V. — Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya — Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1900.
3. Bartold, V. V. — Istoriya kulturnoy jizni Turkestana — Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1927.
4. Rajabov, S. R. — Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy hayoti (XVIII-XX asr boshlari) — Toshkent: Akademnashr, 2011.
5. Chexovich, O. D. — Buxarskiye dokumenty XIV veka — Moskva: Nauka, 1965.